

УДК 342.5:002.6

НАСТЮК В.Я., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник НДІ інформатики і права НАПрН України
БЄЛЄВЦЕВА В.В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору інформаційного правопорядку НДІ інформатики і права НАПрН України

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

***Анотація.** Про сутність та зміст інформаційних прав і свобод людини. У роботі наведені особливості правового механізму забезпечення інформаційних прав і свобод людини в Україні.*

***Ключові слова:** інформація, інформаційні права і свободи, інформаційні правовідносини, інформаційна безпека, правовий механізм.*

***Аннотация.** О сущности и содержании информационных прав и свобод человека. В работе приведены особенности правового механизма обеспечения информационных прав и свобод человека в Украине.*

***Ключевые слова:** информация, информационные права и свободы, информационные правоотношения, информационная безопасность, правовой механизм.*

***Summary.** About essence and content of information rights and freedoms of human. Article describes the features of legal mechanism of providing of information rights and freedoms of human in Ukraine.*

***Keywords:** information, information rights and freedoms, information legal relationships, information safety, legal mechanism.*

Постановка проблеми. Сучасний стан функціонування країн світу характеризується активним розвитком інформаційних процесів у всіх сферах життя суспільства. Інформаційний простір об'єднує людей з різних держав в єдине міжнародне співтовариство без географічних і геополітичних меж. Глобалізаційно-інформаційні перетворення, що відбуваються в інформаційному світовому просторі, курс України до повноправного членства у Європейському співтоваристві обумовлюють переоцінку пріоритетів розвитку, зміну ролі держави в управлінні інформаційною сферою, чому значною мірою має сприяти проведення комплексного оновлення інформаційного законодавства України. Особливої уваги потребує удосконалення адміністративно-правового захисту інформації, запобігання, попередження, припинення правопорушень у сфері створення, зберігання, розповсюдження, обігу інформації.

Українське суспільство в умовах сьогодення є інформаційним. Кількість, якість та межа використання інформації стають чинниками, що визначають рівень розвитку держави та істотно впливають на її статус у світовому інформаційному просторі. Становлення та розвиток інформаційних засад соціуму припускає наявність сукупності передумов, що забезпечують його оновлення і розвиток. Базовою умовою такого процесу є юридично оформлений захист інформаційних прав і свобод людини і громадянина. У зв'язку з цим дослідження питань правового механізму захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина в Україні стає досить актуальним, враховуючи останні події, що відбуваються в українській державі.

Слід відзначити, що співвідношення свободи та відповідальності, прав та обов’язків у правовідносинах громадянина і держави неможливе без інформаційного забезпечення. Інформація стає чинником стабільного розвитку як суспільства у цілому, так і його суб’єктів (членів) суспільно-правових стосунків, які виробляють, одержують, використовують і поширюють інформацію. Інформаційні права, таким чином, мають як юридичну, так і загальносоціальну спрямованість. Інформація, інформаційні права надають можливість забезпечувати взаємно необхідні правовідносини між громадянином і державою.

Діяльність всіх органів і структур, що забезпечують або впливають на характер захисту прав і свобод людини і громадянина, безумовно потребує стабільного і надійного функціонування правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Таким чином, актуальність та необхідність дослідження обраної проблематики є очевидною.

Звернення до проблеми захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина в Україні викликане природним відгуком українських учених у період після припинення існування СРСР і формування на його геополітичному просторі нових держав. Україна оголосила себе країною демократії і гласності, де всі громадяни користуються рівним правом на отримання, використання і поширення інформації. Безумовно, ці дослідження виявились важливим вкладом у визначення кола інформаційно-правових проблем і початком їх вивчення в нашій державі.

На початку ХХІ століття інтерес до позначеної проблематики оновився з новою силою. З’явилися роботи, присвячені конституційному регулюванню правовідносин в області інформації, у тому числі дисертаційні. Учені позначили принципово нові підходи в проблематиці інформаційного права, інформаційною безпеки. Доцільно звернути увагу на те, що розгляд проблем правовідносин в інформаційній сфері не може не спиратися на досягнення таких учених як: Н.Г. Александров, С.С. Алексєєв, А.І. Арістова, М.І. Байтін, О.О. Баранов, К.І. Беляков, В.М. Брижко, О.П. Дзьобань, А.В. Малько, Н.І. Матузов, В.С. Нерсєсянц, В.Г. Пилипчук, Ю.С. Решетов, Н.А. Савінова, В.М. Сирих, Р.О. Халфін, А.Ф. Черданцев, В.М. Фурашев та ін. (див., зокрема [1 – 8]).

В той же час, найменш вивченим є, на наш погляд, правовий механізм захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина.

Метою статті є визначення особливостей забезпечення інформаційних прав і свобод людини в Україні у контексті забезпечення національних інтересів України.

Виклад основних положень. На сучасному етапі розвитку світової спільноти проблеми захисту прав людини виходять далеко за межі окремої держави. Сформувалися та отримали загальне визнання міжнародні норми і принципи у сфері прав людини, що є стандартом, до досягнення якого повинні прагнути усі держави. Ці норми і принципи містяться у найважливіших міжнародно-правових документах з питань захисту прав людини. Загальній Декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакті про цивільні і політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про соціально-економічні і культурні права (1966 р.), Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про цивільні і політичні права (1966 р.), що склали Міжнародний білль про права людини. На регіональному рівні ці норми містяться у Європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Європейську соціальну хартію (1961 р.). Більшість цих документів носять юридично обов’язковий характер для держав, які їх ратифікували.

Проблема захисту інформаційних прав, встановлення чіткого механізму їх реалізації актуальна тим, що за допомогою свого здійснення вони знаходять дієвість і реальність, забезпечуючи тим самим їх, володіючи можливістю задоволення різних інтересів. Дослідження особливостей механізму захисту інформаційних прав дозволяє

виявити ключові проблеми в реалізації правових норм, регулюючих відповідні суспільні стосунки, та виробити шляхи удосконалення чинного законодавства з питань пошуку, здобуття, передачі, створення і поширення інформації.

Розгляд основ правового статусу особи дозволяє виділити ідею, відповідно до якої зафіксовані в українській Конституції інформаційні права утворюють чітку і послідовну систему. Свобода думки, слова, масової інформації і право на доступ до інформації органів влади гарантують можливості громадян відповідно мати переконання і не піддаватися у зв'язку з цим дискримінація, висловлювати свої думки і робити їх відомими, відстоювати свої ідеї та впливати на їх облік владою, нарешті, контролювати владу – наскільки дані ідеї враховані.

Концептуальні підстави системи захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина, маючи історичну обумовленість і отримуючи відповідне конституційне закріплення, забезпечують її необхідні спадкоємність, стабільність і динаміку. В Україні відмічається принципова зміна пріоритетів на користь людини, його прав і свобод, що знаменує становлення демократичної концепції захисту прав і свобод людини і громадянина. Стабільність і життєздатність останньої тісно пов'язана, на нашу думку, з розширенням її соціально-регулятивних засад.

Підвищення ефективності реалізації правового механізму захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина в Україні у ряді випадків можна досягти за допомогою перерозподілу правозахисної компетенції між деякими державними органами.

Якісне перетворення і реальне удосконалення захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина в Україні можливе за умов виявлення закономірностей його функціонування, тенденцій розвитку, неблагополучних, з правозахисної точки зору, елементів державного механізму. Забезпечення наведених умов зв'язується з систематичною, глибокою аналітичною роботою, об'єктивні результати якої дозволять органам, наділеним владними повноваженнями, приймати відповідні рішення, комплексні правозахисні заходи щодо інформаційних прав і свобод людини.

Зміцненню в Україні цілісного механізму захисту прав і свобод людини, такого, що відповідає новітнім викликам і загрозам інформаційній безпеці, перешкоджають наступні чинники, які склалися на практиці, зокрема: корпоративний опір носіїв влади незалежній правозахисній діяльності, проблеми свободи ЗМІ, відсутність належного рівня правової інформованості в суспільстві і неконструктивне суперництво між суб'єктами правозахисної діяльності, що мають єдину або різну правову природу. Подолання деструкції такої конкуренції – найбільш складно вирішуване завдання, оскільки цього не можна досягти простим велінням.

Аналіз положень чинного законодавства України дає можливість стверджувати, що існуючі права та обов'язки людини і громадянина у сфері інформації доцільно вважати за особливу групу прав – інформаційними правами, що включають: право на вільний пошук інформації, право на передачу інформації, право отримувати інформацію, право на виробництво інформації, право на розповсюдження інформації тощо [9; 10].

Також виявлено два шляхи виникнення інформаційних прав і свобод людини і громадянина у правовій системі української держави:

- 1) шляхом ухвалення нових нормативно-правових актів внутрішньо державного характеру, що закріплюють нові інформаційні права людини і громадянина;
- 2) шляхом ратифікації міжнародних угод, що містять нові інформаційні права людини і громадянина.

Дослідження законодавства України з питань забезпечення інформаційної сфери дозволило виявити існування такого правового явища, як правовий механізм захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина, що є різновидом механізму захисту прав і свобод людини і громадянина у цілому.

Правовий механізм захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина поділяється на нормативно-правовий та організаційно-правовий.

Нормативно-правова форма виражається в ухваленні нормативно-правових актів або у внесенні до існуючих нормативно-правових актів таких змін, які можуть сприяти здійсненню захисту інформаційних прав людини і громадянина.

Натомість організаційно-правова форма виражається в діяльності державних органів, що беруть участь у процесі захисту прав інформаційної людини і громадянина на території України.

У результаті детального розгляду нормативно-правового механізму захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина в Україні були виявлені наступні його елементи: нормативне закріплення здійснення правового захисту інформаційних прав людини і громадянина; юридичний факт, який дозволяє почати процес правового захисту інформаційних прав людини і громадянина; правовідносини, в яких є права та відповідні ним обов'язки; суб'єкти правового механізму захисту інформаційних прав людини і громадянина; об'єкти правового механізму захисту інформаційних прав людини і громадянина.

На основі аналізу елементів нормативно-правового механізму захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина виявлені його особливості як правового явища, які полягають в унікальності інформаційної сфери, в якій реалізується цей механізм, а також предметів (об'єктів), з приводу яких, виникають відповідні правовідносини (інформація та її носії).

Слід наголосити, що нормативно-правовий механізм захисту інформаційних прав людини і громадянина є частиною правового механізму захисту усіх конституційних прав і обов'язків. Одним з найважливіших компонентів правового механізму захисту інформаційних прав людини і громадянина в Україні є їх гарантії. Зміст правових гарантій інформаційних прав і свобод людини і громадянина, закріплених в міжнародно-правових актах та у національному праві є практично ідентичним. Проте підстави їх можливого обмеження та прямі обмеження, визначені в міжнародних документах та вітчизняному законодавстві, не завжди збігаються. У зв'язку з цим, пропонуємо провести уніфікацію переліку підстав для обмежень інформаційних прав і свобод людини і громадянина та створити перелік випадків їх прямого обмеження з подальшим закріпленням в законодавстві.

Необхідно відзначити особливості нормативно-правового механізму захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина. Такими особливостями є принципи свободи самовираження та ідеологічного різноманіття, які виступають як правова основа вільного інформаційного обміну, можливість встановлення обмежень інформаційних прав, лише у випадках загрози правовим цінностям, посягання на які у сфері інформаційного обміну вважається за вираз нетерпимості. Обмеження, у даному випадку, є заборонами на розповсюдження певного виду інформації залежно від її змісту (тематики або вироблюваного негативного соціального ефекту) [10].

Так само встановлено, що невід'ємним елементом нормативно-правового механізму захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина є заходи щодо захисту інформаційних прав, які полягають у: обов'язку суб'єктів владних повноважень оприлюднювати прийняті ними правові акти у встановленому законодавством порядку;

обов'язку суб'єктів владних повноважень та суб'єктів господарювання повідомляти для загального звіту інформацію про свою діяльність і правовий статус, а також надавати інформацію в тих випадках, якщо її розповсюдження може запобігти загрозі життю або здоров'ю громадян, якщо вона має або може мати суспільно значущий характер, якщо потрібно попередити розповсюдження недостовірної інформації [11].

Дослідивши організаційно-правовий механізм захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина в Україні, можна дійти висновку, що основна роль у ньому належить Президентові України, Верховній Раді України, органам виконавчої влади, правоохоронним органам, а також інститутам громадського суспільства. Роль Президента України в організаційно-правовому механізмі захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина в Україні обумовлена тим, що він є гарантом прав і свобод людини в українській державі. Роль органів виконавчої влади в організаційно-правовому механізмі захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина визначається в організації виконання норм Конституції України і законів, також вона реалізується через аналітичну роботу [9]. Особливе місце в організаційно-правовому механізмі захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина відводиться правоохоронним органам (судам, прокуратурі, органам МВС, адвокатури, нотаріату), які відіграють найактивнішу роль у захисті інформаційних прав і свобод людини і громадянина. Таке положення обумовлене самою правовою природою і функціями вказаних органів.

Висновки.

Аналіз правового механізму захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина в Україні дозволив сформулювати пропозиції щодо подальшого його удосконалення та підвищення ефективності.

По-перше, пропонується ухвалити закон, що регулюватиме умови і порядок реалізації права на інформацію, що, у свою чергу, дозволить скоротити обсяг підзаконного правового регулювання. У проекті закону слід сформулювати поняття “суспільно значуща інформація”, право доступу, до якої не може бути обмежено, наприклад суспільно значуща інформація – це відомості, повідомлення, факти, дані, які мають значення для суспільства і особи, право доступу, до яких не може бути обмежено, за винятком випадків прямо вказаних в законі. Державні органи, органи місцевого самоврядування, громадські організації, юридичні особи зобов'язані забезпечити право вільного доступу до неї незалежно від форми її зберігання, за винятком обумовлених в законі обмежень. Цей захід може сприяти ефективній інтеграції України до міжнародного інформаційного простору.

По-друге, на нашу думку, необхідне створення в Україні інституту спеціалізованого Уповноваженого із захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина.

По-третє, пропонуємо створити спеціалізовані суди, діяльність яких буде пов'язана із захистом інформаційних прав і свобод людини і громадянина (інформаційних судів).

У підсумку зазначимо, що теоретичне осмислення дії правового механізму захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина необхідне тому, що в цьому питанні не можна обійтися лише аналізом і коментуванням чинного законодавства в інформаційній сфері. Необхідне системне теоретико-правове обґрунтування і дослідження цієї найважливішої правової проблеми.

Використана література

1. Арістова І.В. Розбудова правової держави в Україні : правовий механізм забезпечення права на доступ до інформації в суспільстві знань // Правова інформатика. – 2010. – № 1(25). – С. 3-13.

2. Баранов О.О. Права человека и защита персональных данных / [А.А. Баранов., В.М. Брижко, Ю.К. Базанов]. – К., Государственный комитет связи и информатизации Украины, 2000 г. – 280 с.
3. Беляков К.І. Інформатизація в Україні : проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення : монографія. – К. : КВІЦ, 2008. – 576 с.
4. Брижко В.М. Основи систематизації інформаційного законодавства : теоретичні та правові засади : монографія / В.М. Брижко. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2012 р. – 304 с.
5. Пилипчук В.Г. / Інформаційне суспільство : філософсько-правовий вимір : монографія / В.Г. Пилипчук, О.П. Дзьобань. – Ужгород : ТОВ “ІВА”, 2014. – 292 с.
6. Пилипчук В.Г. Актуальні проблеми становлення і розвитку правової науки в інформаційній сфері // Інформація і право. – 2012. – № 1(4). – С. 15-22.
7. Савінова Н.А. Кримінально-правова політика та убезпечення інформаційного суспільства в Україні : монографія / Н.А. Савінова. – Х. : Право, 2013. – 292 с.
8. Фурашев В.М. Законодавче забезпечення інформаційної безпеки України // Інформація і право. – 2014. – № 1(10). – С. 59-67.
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.
11. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.03 р. № 964-ІV // Відомості Верховної Ради України (ВВР) . – 2003. – № 39. – Ст. 351.

~~~~~ * * * ~~~~~